

Розвиток психології в Китаї: особливості та теорії.

Особливості психологічних теорій Давнього Китаю. Психологія "не-діяння" і "правил поведінки": даосизм і конфуціанство. Теорії "співчувального вчинку" і "великого вибору". Матеріалістичний підсумок давньокитайської психології

В Китаї психологія (як і багато інших наук) поширювалася із Заходу, однак сама ідея про необхідність вивчення психології людини існувала вже в стародавності. У працях древніх китайських філософів і мудреців є багато положень, присвячених загальній та віковій психології.

Великий китайський філософ і педагог Конфуцій (551-475 р. до н. е.) досліджував розвиток психіки людини. Його вчення, викладене в книзі "Луньчю" (Бесіди і міркування), тривалий час впливало на морально-етичні погляди феодального Китаю.

Так, Конфуцій вважав, що освіта відіграє велику роль у розвитку психіки людини. Він думав, що, хоча генетичні особливості людей майже однакові, їх досягнення дуже різні. Характери в людей також різні, це результат виховання і навчання. "Я не така людина, що все знає від народження, просто я дуже намагався довідатися", - писав він.

1. Особливості психологічних теорій Давнього Китаю

Психологічні теорії Давнього Китаю розкривають взаємовідношення дао (шлях людини, першопричина Всесвіту), традиції, вчинку. В одних теоріях наголос робиться більше на традиції, освяченій дао, в інших - на перетворювальній активності вчинку. Він має тільки підтримувати традицію, не протиставляти себе їй. Серйозне протиставлення вносить дезорганізацію в суспільне та індивідуальне життя людини. Давньокитайський філософ Лаоцзи стосовно принципу дао висуває теорію не-діяння, що має своєю метою досягнення спокою. Утримання від змін, від володіння речами, знецінення вольових зусиль, пропагування безпристрасності, зрештою, повернення до дао робить людину досконалою, справедливою, благородною.

Кун Фуцзи (Конфуцій), підкреслюючи важливість збереження традиції, показує, що це не просто акт природної людини. Для підтримання традиції людина має виховувати, вдосконалювати себе у вчинкових актах. Саме тоді вона діятиме згідно з ритуалом.

Ритуал як основа буття дає людині безсмертя у великому цілому - людській спільноті. Він є сукупністю вчинків значного емоційного змісту. Він може існувати лише у формі вчинку, який "у собі" є запереченням ритуалу.

У Лаоцзи вчинок, гідний ритуалу, пов'язується з не-діянням. Для Кун Фуцзи вчинок - це відповідальний процес самовиховання і само-творення, єдиний шлях зімкнутися з традицією, зайняти в ній певне місце, щоб реалізувати єдино можливу опору буття.

Інший, протиставлений традиції та ритуалу шлях розкриття психологічних структур був поширений в індійській психології. Відшукували такий психічний стан, який виражав би єдність першооснови буття та індивідуального людського існування. Першооснова, однак, не виступала спеціальним предметом психологічного дослідження.

2. Психологія "недіяння" і "правил поведінки": даосизм і конфуціанство

Вихідною основою буття, що безпосередньо спрямовує поведінку людини, є дао. У своїх найглибших основах дао, за твердженням китайських мислителів, не можна виразити словами. Безіменне і невимовне, воно є началом неба і землі. Коли йому дають певне ім'я, воно усвідомлюється як матір усіх речей. Дао весь час повертається до небуття, тому Його називають формою без форм, образом без істоти. Зустрічаючись з ним, людина не бачить його обличчя; ідучи за ним, вона не бачить його спини.

Лаоцзи висуває теорію не-діяння, яка має смисл тільки відносно до дао. Якщо воно все визначає, а людина цілком перебуває у його владі, то будь-яка її діяльність виходить за межі принципу дао, стаючи поведінкою неістинною. Споглядальне життя є найбільш мудрим. В учінні не слід використовувати слова. Міркуючи про зміни, що відбуваються з речами, не слід самому їх змінювати; створеним не слід володіти; приводячи щось у рух, не слід докладати до цього зусиль. Наймудріший правитель прагне того, щоб у народу не було знань і пристрастей, а ті, хто має знання, не повинні діяти. Будь-яка діяльність людини буде недосконалою перед дао. "Ось чому не-діяння завжди приносить спокій".

Як і Лаоцзи, Кун Фуцзи залишається на рівні натуралістичної психології, але ще не бачить автономності психічного саме як мікросвіту і якості людської душі виводить безпосередньо з якостей першоелементів. Специфічно людська форма відображення ще не стала предметом пізнання.

Особливі якості першоелементів безпосередньо приводять до виникнення відчуттів. Кун Фуцзи вчить:

- Вода - мокра і тече вниз - створює солоне.
- Вогонь - горить і піднімається вгору - створює гірке.
- Дерево - піддається згинанню і випрямленню - створює кисле.
- Метал - піддається зовнішньому впливові, змінюється - створює гостре.

- Земля - приймає посів і дає врожай - створює солодке.

П'ять начал безпосередньо створюють смакові відчуття, а п'ять характерологічних рис безпосередньо виводяться із психічних процесів і людського габітусу: зовнішній вигляд - гідність - суворість поведінки; мова - дотримання істини - акуратність; зір - гострота - прозорливість; слух - тонкість - обачливість; мислення - проникливість - мудрість.

Поява характерологічних рівнів психіки головним чином залежить від виховання. Людина не народжується зі знаннями, вона їх отримує в результаті навчання. Про себе Кун Фуцзи сказав: "Я не народився зі знаннями. Я отримав їх завдяки любові до старовини і наполегливості в навчанні". Вищий етичний принцип поведінки Кун Фуцзи пов'язує з ученням про "золоту середину".

Визначаючи співвідношення природності й виховання, він указує: "Якщо в людині природність переважає вихованість, вона подібна до селючки. Якщо ж вихованість переважає природність, вона подібна до вченого-книжника. Коли ж вихованість та природність у людини врівноважать одне одного, вона стає благородною".

Стратегію "золотої середини" в поведінці благородного мужа Кун Фуцзи пов'язує з необхідністю запобігати трьох речей:

- в юності, коли організм ще не зміцнів, слід уникати любовних утіх;
- у зрілості, коли з'являються сили, слід уникати бійок;
- у старості, коли організм слабшає, слід переборювати жадібність.

3. Теорії "співчувального вчинку" і "великого вибору"

"Співчувальний вчинок" - основа психологічної та моральної активності. Мислитель Янчжу (414-360 до н. є.) висловив ідеї, спрямовані проти конфуціанських психолого-етичних установок, розвивав у своєму трактаті "Лецзи" думки щодо смислу людського існування і, зрештою, заперечив ідею "не-діяння" ідеєю співчувального вчинку. Показуючи реальні риси людського життя, Янчжу досягає високих рівнів психологічного узагальнення.

Тривале життя - гірке, завершує свою думку Янчжу. Він знаходить справжній смисл життя у "взаємному співчутті", вказуючи на вчинковий принцип, спрямований проти теорії "не-діяння", - принцип моральної та психологічної активності. Керуючись ним, людина дає відпочинок стомленому, досита годує голодного, зігріває змерзлого, приводить нужденного до бажаного.

У вченні Моцзи - одного з представників школи моїстів - теорія активного діяння, діяльності набуває чіткого вчинкового характеру. Він проголошує дійове ставлення до традиції, авторитету, давніх установ. Від старих часів слід брати лише позитивне і наслідувати його. Але цим не обмежується активність людини.

Вона постійно має створювати хороше й добре. Конфуціанство відображає основу всезагального звичаю, на якій має розгортатися вчинок, але до необхідності саме творчого вчинку не доходить. Це здійснює Моцзи, коли розвиває теорію вчинкової активності. Розмови про ідеали мають утілюватись у вчинках людини, стати правилами її поведінки. Коли за словами не йдуть учинки і не здійснюються певні ідеали, тоді й найкращі міркування є пустим базіканням.

"Великий вибір". Моцзи у своєму "Каноні" викладає ситуацію ритуалу, церемонії, звичаю в цілому як вихідної точки для здійснення вчинку з метою перетворення даної ситуації. У церемоніях люди виражають одне одному шану, оцінюють відмінності між собою, встановлюють правила взаємостосунків представників різних верств тощо. Але саме життя вимагає здійснення вчинку, спрямованого проти усталених норм поведінки, традиційного наслідування. Моцзи проголошує вчинок обміркованою дією, що реалізується за внутрішньою спонукою.

Складність ситуації примушує людину здійснювати вибір, оцінювати обставини, встановлювати дійсну міру користі чи зла. У конфліктній ситуації (слід відрубати палець, щоб зберегти руку) людина здійснює, за термінологією Моцзи, "великий вибір". Убити людину або піти на самопожертву для збереження Піднебесної - цьому передують великий вибір з альтернатив, а не просто наслідування традиційних, ритуальних, церемонійних дій.

Як учить Моцзи, звички людей уможливають певні вчинки: я вчиняю саме так, тому що інші люди теж так вчиняють. Задовго до мене існує звичка вчиняти певним чином, я наслідую цю звичку і роблю так само. Але не всі мої вчинки обов'язково ґрунтуються на звичці. Якщо я вчиняю не за звичкою, то певні дії для мене самого можуть стати звичкою, тоді я можу "заразити" цією звичкою інших людей і стати для них причиною подібних учинків.

4. Матеріалістичний підсумок давньокитайської психології

"Традиція-вчинок" як засадниче відношення давньокитайської психології, що виходить з учення про дао, принципово вичерпало свій зміст невдовзі після виступу Лаоцзи і Кун Фуцзи. Заперечення традиції на рівні психологічних понять відбувалося різними шляхами, в тому числі в уявленні традиції як складеної з нескінченного ланцюга вчинків.

Певне заперечення основоположень традиції та перехід до розуміння вчинку як перетворювального щодо людської природи фактора в межах долі здійснив **Ван Чун (104 - 27 до н. є.) - психолог-натураліст, представник матеріалізму.** Він заперечував філософську традицію персоніфікації неба та інших компонентів Всесвіту і вчив, що небо не властиві психологічні атрибути. Світ походить із першо-ефіру - ці. Вся різноманітність природи, в тому числі психічні властивості людини, є його модифікацією. Небо як звичайна стихія не може втручатись у вчинки людей, милувати або карати їх. Людське тіло і душа походять від того ж

ці. Душа складається з набагато тонших матеріальних часток. Поза тілом вона існувати не може.

Ван Чун відкинув ідею про "природженість знань мудреців". Відчуття у взаємодії з мисленням дають людині можливість досягти потрібних глибин пізнання. Поведінку людини в цілому він тлумачив з відтінком фаталізму, визначаючи відмінності типологічні та індивідуальні (як заперечення традиції) самою природою людини, вихідним компонентом ці.

Натуралізуючи небо і землю, Ван Чун наділяє їх рухом, указуючи, що шлях неба - це природність, а природність є не-діянням. Якщо небо засуджує людей, як вважає Кун Фуцзи, воно діє не як природна стихія. Ставлячи поведінку людини у фаталістичну залежність від руху стихій, Ван Чун усе ж виявляє певну недооцінку вчинкової діяльності людини, її активного характеру, оскільки традиція та ритуал, зрештою, перемагають учинок. Люди, за висловом Ван Чуна, перебувають "між небом і землею, як цвіркун та мурашки, що туляться у розщілинах".

Людина з'являється на світ природно - при злитті часток ці чоловіка і жінки. Самі небо й земля породжують речі аналогічно до живих істот, при цьому небо посилає частки ці на землю. Породження людини частками ці схоже на те, як із води утворюється лід шляхом згущення. Первісними частками ці - найтоншою сутністю неба і землі - наповнюється дитина вже перед народженням.

Природне виникнення речей Ван Чун кваліфікує як не-діяння. Він говорить про природність і не-діяння неба в тому розумінні, що воно не має ні рота, ні очей, а той, хто діє, має їх. Рот хоче їсти, а очі прагнуть бачити. Лише людина, а не природна стихія, має бажання та виявляє їх зовні.

Смертність людини Ван Чун пояснює необхідною обмеженістю людського життя. Людина, як і тварина, народжується і вмирає один раз. Пережити можна тільки пригадувати, повернути його знову до життя неможливо. Людина ніби входить у каламутне джерело і зникає в ньому, перетворюючись на землю і попіл. Смертність усього живого, минуцність людської психіки - вияв всезагального закону. Смертність - вияв фатального зчеплення світових подій. Молоде старіє і вмирає. Рівною мірою все найдавніше (тут мається на увазі участь людини у традиції через ритуал) і все нині сутне підлягають закону смертності. Життя не можна продовжити.

По смерті людини ці випаровуються, а тіло розкладається. У цьому людина і тварина мають спільну долю. Хоч людина може бути знатною, царем або сановником, її природа не відрізняється від природи інших істот. Як тварини вмирають і не перетворюються в духів, так і людина після смерті не може стати духом.

Ван Чун розкриває причину персоніфікації неба, наділення його своєрідною душею. Людина радіє або перебуває у скорботі, і тому кажуть, що й небо може радіти і печалитись. Ті, хто прагне пізнати небо, виходять із психічних властивостей людини.

Хоча найвищу цінність у людини становить її здатність до набуття знань - розум, проте людська діяльність виявляється безпорадною перед долею. "Доля визначає смерть, життя, його тривалість, перед-визначає знатність або низьке становище серед людей, багатство або бідність. Усі, в кого є голова і очі, в чиїх жилах тече кров, чи будуть то царі і знать або простолюдини, досконало-мудрі або дурні, - всі мають свою долю".

Фаталізм Ван Чуна є основою його теорії не-діяння. Людина досягає своєї мети не завдяки власній активності, а тому що так визначено заздалегідь долею. "Якщо доля перед-визначає знатність, то людина, займаючи низьке становище, сама собою підніметься; якщо ж доля перед-визначає низький стан, то людина сама собою втратить своє високе становище". Підводячи під фаталістичне визначення ідею щастя і духовного багатства, Ван Чун зауважує на основі свого життєвого досвіду, що соціальний стан людини не залежить від її мудрості й розуму.

Вчення Ван Чуна про долю, не тотожне міфологічному рівню її визначення, має натуралістичну основу. Доля майже ототожнюється з ходом природного розвитку живої істоти, не будучи світовою силою або перед-усталеним порядком. Її компетенція обмежується життям людини і є самим цим життям. Долею Ван Чун називає те, що людина отримує при народженні.

Індивідуальні відмінності психічних і моральних якостей людей залежать від самої природи, а не від неба. Щастя не дається небом як милість. "У Піднебесній доброчинних людей мало, а злих багато. Доброчинні люди прямують правильним шляхом, а злі суперечать небу. Прикро, але життя злих людей не коротке, а доброчинних нетривале. Чому ж, - питає Ван Чун, - небо не посилає доброчинним сто років життя, а злим - ранню смерть?".

Знання не є наперед (апріорно) даним, це результат пізнавальної діяльності людини. Навіть мудрі люди не можуть набути знань, не вивчаючи, не досліджуючи, не пізнаючи світ. Досконало-мудрі стають такими протягом свого життя, а не від народження. "Серед істот, у тілі яких тече кров, немає таких, які володіли би природженими знаннями".

Ван Чун найбільш радикально з матеріалістичної позиції вирішує основну суперечність давньокитайської психології - суперечність між традицією і вчинком. Долаються традиційні вчинки й самі традиції. Людина звільняється від тиску фантастичних антропоморфічних уявлень про небо, людську істоту. Це звільнення відкриває людині шлях до самодіяльності, зокрема пізнавальної, адже вроджених знань немає. Проте Ван Чун разом із психологами-ідеалістами поділяє

ідею безпорадності перед природою і долею, яка, незважаючи на активні зусилля людини, має в собі своє власне перед-визначення. Втім, ідея долі покинула своє місце у небі та обмежила своє перебування рамками людської істоти.

Матеріалістична психологія Ван Чуна радикально заперечує ідеалістичну давньокитайську психологію у важливих її параметрах, розкриває природу психічного такою, якою вона є, без будь-яких сторонніх нашарувань. Вона вказує шлях справжньо-натуралістичного розв'язання психологічних завдань.

Тоді як ідеалістичні теорії даосизму та конфуціанства в межах традиційної ідеології передбачають саме фантастичні тлумачення традиції та вчинку, матеріалістичні тлумачення вносять в їх розуміння певний принцип реальності, а тому й виступають їхнім найбільш радикальним історико-психологічним запереченням.

Проблема людини, її досконалого життя на інших культурних рівнях передбачатиме інше коло фантастичного заперечення дійсності та повернення до неї у матеріалістичних теоріях психічного.